

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

THOMAS DECREUS

ECHTE DEMOCRATIE NU!

OVER DIRECTE DEMOCRATIE EN REPRESENTATIE

Krisis, 2012, Issue 2

www.krisis.eu

Nadat *Time* de betoger als persoonlijkheid van het jaar heeft uitgeroepen, zal 2011 vermoedelijk de geschiedenisboeken ingaan als een jaar van protest en revolutie. Niet ten onrechte natuurlijk. Over de gehele wereld viel er inderdaad een toename van protesten waar te nemen – al dan niet geïnspireerd door de Arabische Lente. In het Westen waren het vooral de zogenaamde ‘verontwaardigden’ (ook gekend onder de namen *indignados* of *occupy*-beweging), die de aandacht trokken door in verscheidene steden wekenlang pleinen bezet te houden. Hoewel de eisen van deze verontwaardigden door media en publieke opinie doorgaans als vaag en te algemeen worden gekarakteriseerd, valt toch moeilijk te ontkennen dat we hier van doen hebben met een beweging die zich aan de (radicaal) linkerzijde van het politieke spectrum bevindt. Het protest richt zich tegen belangrijke kapitalistische symbolen als Wall Street of het IMF en de klasstrijd wordt daarbij in een nieuw jasje gestoken door voortaan niet meer te spreken over patronaat versus proletariaat, maar over de één procent versus de negennennentig procent.

De reden waarom deze nieuwe protestbeweging soms wordt geportretteerd als een bont amalgaam zonder concrete eisen, heeft vooral te maken met de samenstelling ervan. De linkerzijde mag theoretisch gezien wel

een redelijk makkelijk te bepalen positie zijn binnen het politieke spectrum, in de praktijk valt ze uiteen in talrijke verschillende groepen waartussen het water soms diep is. Net zoals de andersglobalisten tien jaar geleden kunnen de verontwaardigden worden beschouwd als de ‘beweging der bewegingen’: autonomen, communisten, sociaaldemocraten, ecologisten, vakbondsmilitanten maar ook veel onafhankelijken en bezorgde burgers vormen er samen het hart van. Ondanks dit amalgaam van verschillende groepen kan men moeilijk om de vaststelling heen dat bij zowel de andersglobalisten als de verontwaardigden een stille hegemonie van anarchistische groepen merkbaar is. Deze hegemonie uit zich niet zozeer in effectief leiderschap, als wel in de concrete actievormen en de stijl van de beweging. In het geval van de verontwaardigden manifesteert de anarchistische tendens zich vooral in de wijze waarop de beweging zichzelf poogt te organiseren. Men streeft ernaar beslissingen op een volledig horizontale en inclusieve wijze tot stand te laten komen door middel van zogenaamde volksvergaderingen op de bezette pleinen (*Quick guide on group dynamics in people’s assemblies* 2011).

Van Madrid tot New York en van Brussel tot Sydney verlopen de volksvergaderingen op bezette pleinen volgens min of meer hetzelfde stramien. Of het nu eerder algemene beschouwingen over de aard en de doelstellingen van de beweging zelf betreft of de concrete wijze waarop men de bezetting van het plein wil organiseren, steevast gaat men samenzitten in een kring waarbij iedere deelnemer afwisselend het woord kan nemen. Terwijl een deelnemer het woord neemt kunnen de toehoorders hun appreciatie of afkeuring tegenover wat wordt gezegd laten blijken door middel van handgebaren. Een beweging waarbij beide handen draaiend in de lucht worden gehouden drukt appreciatie uit, een beweging waarbij men met de armen een X vormt wijst op afkeuring. Daarnaast bestaan er nog een reeks andere, non-verbale gebaren die aanduiden dat de spreker van het voorgestelde onderwerp afwijkt of dat hij of zij te lang het woord neemt en dient te worden vervangen. Natuurlijk, hoe groter de groep wordt, hoe moeilijker het wordt om via een dergelijk proces tot beslissingen te komen. Vandaar dat men bij acties met een groot aantal deelnemers de volksvergadering opdeelt in thematische subgroepen waarbinnen overleg en discussie makkelijker te organiseren vallen. De beslissingen die in dergelijke kleinere subgroepen worden genomen dienen echter op

geregelde tijdstippen te worden voorgelegd ter goedkeuring in de algemene volksvergadering (*Quick guide on group dynamics in people's assemblies* 2011).

Het opteren voor een dergelijk organisatieprincipe wijst niet enkel op anti-autoritaire en op de anarchistische traditie geïnspireerde invloeden die werkzaam zijn binnen de beweging, maar ook op één van de belangrijkste en vaak miskende drijfveren van de verontwaardigden: de heruitvinding van de democratie zelf. Vanuit die optiek beschouwd is het geen toeval dat de Spaanse verontwaardigden *Democracia Real Ya!* als centrale slogan gebruiken. De volksvergaderingen die op de pleinen worden georganiseerd zijn niet louter een instrument voor interne organisatie maar ook een doel op zich. Het is een poging te experimenteren met (nieuwe) vormen van directe democratie die horizontaliteit en collectieve consensus vooropstellen. Vandaar dat de *indignados* of de *occupy*-bewegingen niet enkel beschouwd moeten worden als sociale bewegingen maar ook als nieuwe democratische bewegingen die wars van de bestaande instituties de democratie willen heruitvinden.

In die poging tot heruitvinding van de democratie duiken de aloude problemen op die met het democratische project gepaardgaan. In dit artikel wil ik me in het bijzonder focussen op één spanningsveld, namelijk dat tussen representatie en democratie. In de mate dat de beweging van de verontwaardigden directe vormen van democratie probeert te creëren, keren ze zich ook, zowel in theorie als praktijk, tegen politieke representatie (Gauthier 2011). Want representatiemechanismen creëren in de ogen van de verontwaardigden een verticaliteit die niet te verzoenen valt met de vooropgestelde horizontaliteit: het spreken of handelen in naam van een groep ontnemt de leden van de groep hun capaciteit tot spreken en handelen. Met andere woorden, representatie vormt het tegendeel van participatie en kan daarom niet worden getolereerd. Dat lijkt de impliciete stelling te zijn waar de verontwaardigden van uitgaan.

In dit artikel wil ik deze stelling in de eerste plaats compliceren. Dat zal ik doen door aan te tonen hoe de verontwaardigden zich vooral tegen een bepaalde conceptie en specifieke institutionalisering van representatie keren die in de literatuur bekendstaat als 'het standaardmodel van poli-

tieke representatie'. In zoverre men vertrekt vanuit dit standaardmodel kan men tot op zekere hoogte spreken van een dichotomie tussen representatie en participatie. Maar, zoals ik in een tweede sectie zal aantonen, representatie is een complexer en omvattender mechanisme dan het standaardmodel laat schijnen. Representatie is niet enkel een wijze waarop het leiderschap van een collectiviteit wordt georganiseerd, zij speelt ook een rol in het tot stand komen van de collectiviteit zelf. Daardoor is representatie tot op zekere hoogte onvermijdelijk. In de derde sectie zal ik beschrijven hoe dit geldt voor de beweging van de verontwaardigden. Ik zal argumenteren dat de cruciale vraag niet is of we representatie kunnen omzeilen of afschaffen, maar wel hoe we met de onvermijdelijkheid ervan op een democratische wijze kunnen omgaan. Hoewel de verontwaardigden deze vraag niet erkennen en zelfs weigeren te stellen, zal ik in de laatste sectie toch proberen aan te tonen dat de manier waarop zij de democratie opnieuw trachten uit te vinden ons een richting kan wijzen waarin we representatie verder kunnen democratiseren.

Het standaardmodel van politieke representatie

Het begrip representatie is verre van eenduidig. Toch is er binnen het politieke denken mettertijd een soort standaardmodel van politieke representatie ontstaan. De auteur die recentelijk het sterkst heeft bijgedragen aan de verdere ontwikkeling en verfijning van dat standaardmodel is ongetwijfeld Hannah Pitkin. Zij schreef in 1967 *The concept of representation*, een werk dat nog steeds als referentiepunt geldt voor iedere politicoloog of politiek filosoof die zich over het concept politieke representatie wil buigen. Volgens Pitkin dient representatie te worden opgevat als een relatie tussen gerepresenteerde en representant. Binnen die relatie handelt de representant in het belang van de gerepresenteerde maar stelt zich daarbij tegelijk responsief op ten aanzien van de wensen en de verzuchtingen van de gerepresenteerde(n) (Pitkin 1967, 209). Deze vorm van representatie wordt mogelijk gemaakt door bepaalde instituties als het algemeen stemrecht, een vergadering van volksvertegenwoordigers, regelmatig georganiseerde verkiezingen en een vrije publieke ruimte waarin bezwaren van de gerepresenteerden tegenover de representanten vrij kunnen circuleren (Pitkin 1967, 225 en Manin 1997, 6). Dit impliceert met-

meteen ook dat, volgens het standaardmodel, politieke representatie zich strikt genomen enkel kan afspelen binnen het specifieke territoriale kader waarin de meeste instituties verankerd zijn, met name de natiestaat.

Natuurlijk zijn er binnen dit standaardmodel verschillende variaties en verdere specificaties mogelijk, maar over het algemeen is men het over bovenvermelde kenmerken eens. Voor de opzet van dit artikel is het vooral van belang dat men de tweevoudige kern van het standaardmodel voor ogen houdt, namelijk dat representanten dienen te handelen in het *belang* van de gerepresenteerden en dat dit noodzakelijkerwijs plaatsgrijpt binnen een specifieke *institutionele context*. De assumptie waarop dit model steunt, is dat gerepresenteerden niet langer zelf hun belangen vertegenwoordigen maar dit overlaten aan mensen die zich daarvoor kandidaat stellen en zich ook als bekwaam daartoe portretteren – beroepspolitici dus. Met andere woorden, in het aanduiden van onze vertegenwoordigers geven we een potentieel zelfbestuur uit handen en wordt bestuur voortaan een passief begrip. Het is bij het kiezen van onze vertegenwoordigers dat we die overgang van besturen naar bestuurd worden officieel autoriseren (Pitkin 1967, 43).

Auteurs als Hardt en Negri concluderen hieruit dat de moderne, representatieve democratie te karakteriseren valt als een mechanisme dat contradictorische functies verenigt: het betreft het volk bij het bestuur maar creëert op hetzelfde moment een onoverkomelijke breuk tussen regeerders en geregeerden. Representatie functioneert als een disjunctieve synthese die 'tegelijk verbindt en doorsnijdt, tegelijk hecht en scheidt'. (Hardt en Negri 2004, 249) Deze disjunctieve synthese kan niet als een incidenteel bijproduct van de representatieve democratie worden opgevat, maar vormt er haar kern van. De werking van de representatieve democratie berust steeds op een onderscheid tussen leiders en volk, maar omhelst tegelijk het beginsel dat het volk door middel van regelmatig gehouden verkiezingen enige controle dient te hebben over leiders en hun beslissingen. Het voortdurende en noodzakelijke onderscheid tussen regeerders en geregeerden belet volgens Hardt en Negri echter dat de representatieve democratie ooit een ware democratie kan zijn waarin iedereen op gelijke wijze deelneemt aan het bestuur.

Natuurlijk kunnen er mechanismen worden ingevoerd die ervoor zorgen dat het standaardmodel van politieke representatie verder wordt gedemocratiseerd. Vanuit dit opzicht nemen Hardt en Negri het door Weber gemaakte onderscheid tussen vrije representatie en gebonden representatie over. Het verschil tussen vrije en gebonden representatie schuilt in de mate waarin de representant al dan niet gebonden blijft aan de wensen of grieven van de gerepresenteerden. Bij gebonden representatie zullen verkiezingen elkaar bijvoorbeeld sneller opvolgen, de hindernissen die optreden om zich als kandidaat te profileren en verkozen te worden, zullen verkleind worden of de mogelijkheid zal ingelast worden dat verkozenen tijdens de uitoefening van hun ambt worden teruggedroepen. Hardt en Negri benadrukken dat meer gebonden vormen van representatie alvast een stap in de richting van een meer egalitaire democratie betekenen. Maar het volstaat volgens hen niet. Om tot een echte democratie te komen waarbij een identiteit tussen geregeerden en regeerders bestaat dient aferekend te worden met de notie van representatie zelf, want:

'door dergelijke pogingen [om vormen van gebonden representatie in te voeren, TD] kan de huidige politieke situatie ongetwijfeld verbeteren, maar op deze wijze kan nooit de belofte van de moderne democratie – de regering van iedereen door iedereen – worden verwezenlijkt' (Hardt en Negri 2004, 255).

Eenzelfde radicale afwijzing van het standaardmodel van politieke representatie kan ook worden opgemerkt bij de verontwaardigden. In het manifest van de Spaanse verontwaardigden bijvoorbeeld wordt het gebrek aan representativiteit van de heersende politieke klasse aangeklaagd. Volgens de verontwaardigden luistert de politieke klasse niet langer naar het volk. De politieke elites stellen zich ten dienste van een economische elite (of vallen daarmee samen) en slagen er niet in een vuist te maken tegen antidemocratische, economische machten (*Manifesto* 2011). In principe zou deze kritiek nog passen binnen de logica van het standaardmodel indien er simpelweg wordt gekozen voor andere en betere representanten. Maar net dat doen de Spaanse verontwaardigden niet. Door de groei van de protestbeweging valt op te merken dat mede onder invloed van anarchistische groeperingen het standaardmodel van representatie zelf wordt

verworpen. Dit doet men impliciet door samenwerking met bestaande partijen en vakbonden te verwerpen en terug te grijpen naar een vorm van directe democratie die los van bestaande representatieve instituties opnieuw van onderuit wordt uitgebouwd. Wat men in de volksvergaderingen probeert te bewerkstelligen is dan ook een regering van, voor en door het volk waarin geen onderscheid tussen geregeerden en regeerders bestaat. Hardt en Negri gaven reeds te kennen dat ze deze experimenten met vormen van directe democratie die voorbij representatie gaan, toejuichen (Hardt en Negri 2011).

Maar daarnaast lijken Hardt en Negri ten aanzien van het concept representatie soms een twijfelende houding aan te nemen die contrasteert met hun rabiate verwerping ervan (Devos 2010, 242). In *Multitude* schrijven ze bijvoorbeeld:

‘Het is niet meer mogelijk om voor het scheppen van een democratische orde naar moderne modellen van representatie terug te keren. We moeten andere vormen van representatie ontwikkelen, of misschien zelfs nieuwe vormen van democratie die aan de representatie ontstijgen’ (Hardt en Negri 2004, 263).

Er is dus slechts één zekerheid die ons rest: het *standaardmodel* van politieke representatie of variaties binnen het standaardmodel zijn niet verzoenbaar met het democratische ideaal. Dat lijkt ook het punt van gemeenschappelijkheid te zijn tussen de kritiek van de verontwaardigden op representatie en die van Hardt en Negri. Maar het bovenstaande citaat compliceert de zaak ook verder op twee belangrijke punten. Ten eerste lijken de auteurs te betwijfelen of we wel voorbij iedere vorm van representatie kunnen. Er wordt gesproken over nieuwe vormen van democratische organisatie die *misschien* representatie ontstijgen. De vraag die we ons dan ook dienen te stellen is of aan representatie kan worden onttogen door middel van nieuwe organisatievormen? Ten tweede, en nauw met de eerste complicatie verwant, lijken Hardt en Negri te insinueren dat het standaardmodel slechts één van de wijzen is waarop representatiemechanismen werkzaam zijn binnen de politiek en dat we onze notie van wat representatie is en hoe het werkt dienen te verruimen. De vraag die onvermijdelijk naar boven komt, is hoe een verruiming van het begrip

representatie voorbij het standaardmodel moet worden gedacht en in welke mate deze verruiming een nieuwe en mogelijk betere link met het democratisch ideaal mogelijk maakt. Zoals ik in de rest van dit artikel zal duidelijk maken, verwijzen beide vragen naar eenzelfde antwoord.

De onvermijdelijkheid van representatie

Wat vaak onderbelicht blijft, is dat zowel de aanhangers van het standaardmodel van politieke representatie als de radicaal democratische tegenstanders ervan (zoals Hardt en Negri en de verontwaardigden) vanuit eenzelfde basisaanname vertrekken. Beide stellingnames gaan er vanuit dat collectiviteiten en hun wensen en belangen op een onproblematische wijze bestaan en kenbaar zijn voorafgaand aan de act van representatie (Saward 2006, 300; 2010, 63; Disch 2011). Het verschil ligt in het gegeven dat voorstanders van het standaardmodel zullen claimen dat de representant even goed of zelfs beter de belangen van de gerepresenteerden zal kunnen behartigen dan de gerepresenteerden zelf.¹ Critici van het standaardmodel zullen daarentegen beweren dat niemand anders dan de gerepresenteerden zelf het best hun eigen belangen kunnen kennen, formuleren en ook daadwerkelijk behartigen. Dit beeld is echter in toenemende mate onder druk komen te staan binnen de hedendaagse filosofie. Onder invloed van het poststructuralisme heeft het idee veld gewonnen dat het gerepresenteerde de representatie niet pre-existeert, maar dat de representatie (of de betekenaar) het gerepresenteerde (of de betekenis) eerder constitueert (Stavrakakis 2002, 523). Eén van de eerste filosofen die het belang daarvan inzag voor het politieke domein, was Claude Lefort.

Lefort was eind jaren veertig één van de oprichters van de groep *Socialisme ou Barbarie* die zichzelf als missie stelde het proletariaat voor zijn eigen belangen te laten opkomen en zich gewaar te worden van de revolutionaire potentie, wars van bestaande representatieve instituties als vakbonden en partijen. In die zin verzette Lefort zich ook aanvankelijk sterk tegen iedere vorm van representatie en toont het project van *Socialisme ou Barbarie* enkele algemene raakvlakken met de verontwaardigden. Maar Lefort nam doorheen de jaren vijftig een steeds kritischer positie in ten aanzien van het project van *Socialisme ou Barbarie*

positie in ten aanzien van het project van *Socialisme ou Barbarie* – een kritiek die uiteindelijk zou leiden tot een breuk in 1958. De hoofdlijn van Leforts kritiek was dat het niet mogelijk is om het ware belang van het proletariaat of de authentieke proletarische ervaring te benaderen. Want, zo stelde Lefort, iedere bepaling van dat belang is onmiddellijk een bepaalde interpretatie of representatie, en dus een vervorming ervan (Geenens 2008, 180-181).

Deze kritiek kristalliseerde zich onder andere uit in het in 1963 geschreven *Démocratie réelle et représentation démocratique*. In de lijn van wat beweerd werd tijdens de periode van *Socialisme ou Barbarie* claimt Lefort in deze tekst dat het een illusie is te denken dat de syndicaten daadwerkelijk samenvallen met de gemeenschap van de arbeiders. Maar, zo stelt hij in oppositie met de aanvankelijke inzet van *Socialisme ou Barbarie*, het is een even grote illusie te denken dat een dergelijke, oorspronkelijke gemeenschap effectief zou bestaan. Er is geen oorspronkelijke proletarische ervaring, authentiek proletariaat of zuivere gemeenschap van arbeiders. Het proletariaat of de gemeenschap van arbeiders bestaan niet ondanks maar *dankzij* de representaties ervan die, onder andere, door de syndicaten worden gemaakt. Wat binnen de syndicaten gebeurt is dat de vakbondsleiders zich een bepaalde voorstelling of representatie vormen van wat de arbeiders binnen een gegeven context willen. Dat is geen verraad maar een poging om de gemeenschap van arbeiders zelf in het leven te roepen, te construeren en te emanciperen (Lefort 1963, 23-25).

Wat Lefort in *Démocratie réelle et représentation démocratique* probeert duidelijk te maken is dat een collectiviteit slechts kan bestaan bij gratie van een voorstelling of representatie van die collectiviteit. Er is geen oorspronkelijk 'wij', maar dat wij dient steeds te worden gerepresenteerd als een 'wij', wil het zich ook als een collectiviteit herkennen en gaan gedragen. Met andere woorden, de representatie van een 'wij' is constitutief voor de collectiviteit van het wij. De consequentie die uit deze these dient te worden getrokken is dat representatie zelf onvermijdelijk is (Lefort 1986, 188). Het is in die zin dat de twijfel van Hardt en Negri wel degelijk kan worden gerechtvaardigd. Maar dat wil nog niet zeggen dat we onverwijld onze toevlucht dienen te zoeken tot het standaardmodel. Wat de visie van Lefort net aantoonde, is dat het standaardmodel ook aan revisie

toe is omdat het vertrekt van de problematische these dat collectiviteiten hun representatie pre-existeren. Lefort wijst ons dus impliciet op de onvermijdelijkheid van representatie maar tevens op de onhoudbaarheid van het standaardmodel van politieke representatie.

Ook Frank Ankersmit heeft, in de lijn van Lefort, het constitutieve aspect van politieke representatie benadrukt door erop te wijzen dat de representant in de eerste plaats dient te worden beschouwd als een creatieve actor die veel gemeen heeft met de kunstenaar. De representant is iemand die de werkelijkheid op een bepaalde wijze ontsluit. Dit impliceert dat het weinig zin heeft om een bepaalde representatie als 'juist' of 'fout' te bestempelen – zoals het standaardmodel probeert te doen.² Net zoals de appreciatie van een roman of een schilderij niets te maken heeft met het voldoen aan bepaalde epistemologische criteria, zo geldt dat ook voor de gemaakte representaties (Ankersmit 1996, 23). Deze representaties zijn, evenals de representaties aanwezig in het kunstwerk en de roman, constitutief van aard: ze weerspiegelen de werkelijkheid niet zozeer maar stellen ons in staat de werkelijkheid vanuit een nieuw perspectief te beleven. Ook Merleau-Ponty verwoordde dit treffend door te stellen dat 'the painter or the politician moulds others much more often than he follows them. The public he aims at is not given; it is precisely the one which his works will elicit [...]'. (Merleau-Ponty 1964, 74).

Door het benadrukken van deze esthetische en constitutieve dimensie van het begrip representatie wordt meteen ook duidelijk dat representatie steeds partieel en selectief van aard is. Een portret of een afbeelding komt altijd neer op een bepaalde interpretatie van gegeven werkelijkheid maar valt daar nooit mee samen. Het creëert een bepaald perspectief op de wereld, maar de wereld zelf kan slechts in beperkte mate worden vernauwd tot dat perspectief. Er treedt dus een breuk op tussen de representatie en datgene naar wat de representatie oproept. Beide vallen nooit samen en kunnen ook nooit samenvallen (Ankersmit 1996, 39). Ankersmit spreekt in dit geval van een *aesthetic gap*. Lefort zal deze breuk benoemen als de onzichtbare kloof tussen het symbolische en het reële. Het symbolische valt hier te vereenzelvigen met de representaties van waaruit we een wereld ontsluiten, het reële verwijst naar datgene wat

altijd aan iedere representatie ontglipt en daardoor de partialiteit en particulariteit van iedere representatie blootlegt (Lefort 1969, 43; 1986, 194).

Deze breuk tussen het symbolische en het reële reveleert ons dat iedere representatie zwanger is van een zekere conflictualiteit. De mate waarin een representatie nooit volledig kan samenvallen met datgene wat ze constitueert, is immers ook de mate waarin het mogelijk blijft een bepaalde representatie te contesteren. Het is bijvoorbeeld doordat de arbeiders nooit volledig samenvallen met het beeld dat de vakbondsleiding van hen en hun belangen schetst dat de basis van de vakbond zich kan gaan verzetten tegenover de vakbondsleiding. Dit wil nog niet zeggen dat de arbeiders zelf altijd een duidelijk beeld van zichzelf of hun belangen hebben. Eerder dient het protest te worden gezien als een reactie op een falende representatie. Het is vanuit dat protest en de activiteiten die daarmee gepaardgaan dat nieuwe en andere representaties kunnen ontstaan (Latour 2003, 149). Aangezien iedere representatie in zekere zin falend is, valt de mogelijkheid van protest en conflict niet te vermijden. Vandaar ook dat Lefort spreekt van een onvermijdelijk antagonisme tussen vakbondsleiding en arbeiders. In zijn latere werk zal Lefort dit gaan benoemen als de oorspronkelijke verdeeldheid van iedere collectiviteit (Lefort 1972, 433).

Onmogelijke horizontaliteit

Als we ervan uitgaan dat representatie een onvermijdelijk mechanisme is in het tot stand komen van collectiviteiten en hun belangen, dan zullen ook de idealen en de praktijken van de verontwaardigden moeten worden herdacht. Het idee dat groepen zichzelf op een horizontale wijze en op basis van consensus constitueren, wordt op de proef gesteld als representatie onvermijdelijk wordt in het tot stand komen van collectiviteiten. Dit toont zich bijvoorbeeld al duidelijk in de kwestie van de naamgeving van de beweging van de verontwaardigden. In Spanje en Zuid-Europa werd de beweging vooral aangeduid met de begrippen *indignados*, *indignés* of verontwaardigden. Deze begrippen zijn afkomstig uit Stéphane Hessels pamflet *Indignez-vous* en werd via journalisten, opiniemakers en anonieme activisten als naam op de nieuw opgestane beweging geplakt (Hessel 2010). Een gelijksoortig proces vond plaats in de VS waar de bezet-

ters van Wall Street al snel de geuzennaam *the 99%* toebedeeld kregen naar aanleiding van de vaak gebruikte slogan *we are the 99%*. De herkomst van de naam en slogan valt echter ook buiten de beweging te lokaliseren. Deze is ontleend aan Joseph Stiglitz's artikel 'Of the 1%, by the 1% and for the 1%' dat verscheen in *Vanity Fair* in mei 2011 en waarin een striemende aanklacht werd geformuleerd tegen het gebrek aan herverdeling van de rijkdom in de Amerikaanse samenleving (Stiglitz 2011). De *occupy*-beweging keerde de retoriek van Stiglitz om en claimde actie te voeren in naam van de 99% die verstoken bleef van de privileges waarvan de 1% geniet.

Het is frappant dat de beweging zowel in Europa als de VS niet via een horizontaal proces tot haar naam kwam. Het was niet via een beslissingsproces dat van onderuit werd geschraagd door middel van volksvergaderingen dat verontwaardigden zichzelf tot verontwaardigden doopten of dat de 99% zich als de 99% ging beschouwen. Er was iemand – in dit geval Stiglitz of Hessel – van buiten de beweging die de beweging haar naam gaf. Tegelijk ontleende de beweging haar identiteit en eenheid aan namen als de *indignados* of de 99%. De paradox is dus dat datgene waar de beweging haar eenheid aan ontleent, namelijk haar naam, buiten de eigenlijke beslissingsmacht van de beweging valt. Het vooropgestelde ideaal van autonomie, van een beslissingsmechanisme dat steeds van onderuit vertrekt en iedereen in het beslissingsproces betreft, wordt reeds verraden in de manier waarop de protestbewegingen worden benoemd en zichzelf benoemen. Wat zich afspeelt in dit proces van naamgeving vertoont een duidelijke link met wat Lefort schreef over de vakbeweging. Net zoals de arbeiders zichzelf en hun eisen pas gearticuleerd zien door middel van representaties van de vakbondsleiding, zo kunnen de verontwaardigden zichzelf pas als eenheid zien door middel van representaties die meteen ook een exterioriteit en verticaliteit introduceren. De naam fungeert hier als een representatie die constitutief is voor de beweging en haar eisen. De betekenaar *indignados* verwijst naar een onvrede over de politiek-economische gang van zaken maar constitueert en articuleert tegelijk ook die onvrede. De eenheid van de beweging is hierdoor niet afhankelijk van zichzelf maar van een representatie die van buitenaf komt.

In het geval van de verontwaardigden valt die exterioriteit van de representatie vrij letterlijk te nemen omdat tenminste een deel van de begrippen waaraan de beweging haar naam ontleent letterlijk van buiten de beweging komt. Hier kan men – terecht – tegen inbrengen dat andere namen van de beweging zoals *occupy* wel degelijk vanuit de beweging zelf afkomstig lijken te zijn. Hetzelfde geldt voor de actie- en organisatievormen. Er waren geen ‘externe’ intellectuelen of opiniemakers nodig om deze tot stand te laten komen. Ze ontsproten aan de beweging zelf. Toch geeft deze vaststelling nog geen vrijgeleide om de beweging te kenmerken als horizontaal en bevrijd van representatiemechanismen. Wel zal integendeel de mate waarin representaties binnen de beweging ontstaan ertoe leiden dat zich binnen de beweging zelf ook verticale relaties zullen ontwikkelen en dat er een oorspronkelijke verdeeldheid zal ontstaan op de plaats waar uitgerekend consensus diende te heersen. Met andere woorden, de representaties waardoor een groep eenheid verkrijgt creëren ook een exterioriteit binnen de groep tussen zij die deze representaties maken en zij die ze al dan niet aanvaarden. Het zou me te ver voeren om dit proces te bespreken aan de hand van naamgevingen die vanuit de beweging zelf ontstonden. Het volstaat om het verloop van een volksvergadering zelf te reconstrueren dit mechanisme werkzaam te zien.

De manier waarop een volksvergadering functioneert, heb ik reeds beschreven in de inleiding van dit artikel. Als we echter vertrekken vanuit het constitutionele karakter van representatie krijgt het principe van een volksvergadering een andere functie. De volksvergadering is één van de wijzen waarop de beweging zichzelf representeert (Castiglione en Warren 2006, 13)

‘Representeren betekent hier in de eerste plaats: de gemeenschap in staat stellen zichzelf te zien en te begrijpen, zichzelf in beelden en gedachten te vatten. Dat gebeurt door de voorstellingen die ze van zichzelf heeft terug te kaatsen, door haar een podium te geven waarop haar veelvormige en beweeglijke werkelijkheid in de ogen van haar leden wordt geobjectiveerd en door haar samenstelling en beweging voor die leden leesbaar te maken’ (Gauchet 2006, 121).

Volksvergaderingen zijn dus niet zomaar beslissingsorganen, ze representeren de beweging ook vanuit zichzelf aan zichzelf. Maar net dit proces creëert opnieuw een verticaliteit op de plaats waar horizontaliteit dient te heersen en conflict op de plaats waar consensus werd vooropgesteld. Het simpele gegeven dat de groep niet op collectieve wijze zichzelf kan toespreken, maar dat iemand de groep als geheel hoort toe te spreken om bepaalde voorstellingen of representaties van de groep op te roepen, wijst al op de introductie van een verticaliteit die volledige horizontaliteit onmogelijk maakt. Op het moment van het spreken wordt er een onderscheid gemaakt tussen spreker en publiek waarbij het publiek een passieve rol op zich neemt en de spreker een actieve rol. Als we vertrekken vanuit deze analyse kan ook consensus niet als wijze van besluitvorming naar voor blijven worden geschoven. Eerder wordt in de praktijk een vrij primitief meerderheidsbeginsel gehanteerd. Indien een representatie van de groep en waar deze voor staat genoeg wuivende handen achter zich heeft, wordt het aangenomen. Maar onvermijdelijk zal er altijd een minderheid zijn die zich niet kan vinden in de representaties die door de meerderheid van de groep worden ondersteund. Het is vanuit dit opzicht dat de representaties van waaruit de groep zich als eenheid kan constitueren zowel eenheid als conflict oproepen. Het vooropgestelde, horizontale consensusmodel lijkt dus in praktijk te eindigen in een onvermijdelijke dubbele verticaliteit en conflictualiteit: die tussen spreker en publiek en tussen het publiek onderling.

Met deze conclusies lijkt het project van een horizontale, directe democratie moeilijk te handhaven. Representatie is onvermijdelijk, en de verdeeldheid die representatie met zich meebrengt lijkt dat evenzeer te zijn. Dat hoeft nog niet te betekenen dat we moeten terugkeren naar het standaardmodel van representatie. Het betekent wel dat de machtsongelijkheden die het standaardmodel met zich meebrengt veel fundamenteler zijn dan de verontwaardigden vermoeden. Toch denk ik dat de verontwaardigden onrechtstreeks en op een andere manier dan ze zelf vermoeden kunnen bijdragen tot de (re)democratisering van de democratie. Dit idee wil ik in de laatste sectie verder uitwerken.

Contestatie, representatie en democratie

Op het einde van *Démocratie réelle et représentation démocratique* doet Lefort de suggestie dat we ons vooral moeten focussen op de verschillende vormen van contestatie waartoe de oorspronkelijke verdeeldheid steeds aanleiding zal geven en niet op bij voorbaat mislukte pogingen om iedere vorm van verdeeldheid weg te werken. De boodschap die Lefort hier lijkt mee te geven is dat machtsonevenwichten onvermijdelijk zijn en dat het democratische moment moet worden gesitueerd in de mogelijkheid bestaande machtsonevenwichten aan te vechten (Lefort 1963, 27). Hier zien we dus een verschuiving van participatie naar contestatie als het distinctieve kenmerk van een democratische organisatie. Dit idee zien we ook terug in het latere werk van Lefort waarin hij stelt dat de democratie zich onderscheidt van andere regimes in de mate waarin ze conflict tolereert, stimuleert en (tot op zekere hoogte) institutionaliseert. In een democratie is iedere beslissing principieel vatbaar voor herziening en vindt er een constante discussie plaats over de reikwijdte en toepassing van de wet. Er is plaats voor contestatie die ervoor zorgt dat de democratie voortdurend in beweging is (Lefort 1992b, 21, 45 en 47). Meer dan een welbepaald geheel van instituties is democratie vooral deze constante door contestatie aangevoerde beweging. Het is deels vanuit die optiek dat iemand als Derrida stelt dat de democratie altijd komende is (*à venir*) (Derrida 1994, 81). De democratie is steeds in beweging, op weg naar zichzelf en valt nooit samen met zichzelf.

Miguel Abensour, een leerling van Lefort, radicaliseerde dit inzicht verder door aan de democratie een 'wild' karakter toe te kennen (*démocratie sauvage*). Volgens Abensour heeft de democratie een ontembaar karakter en moet ze dat ontembare karakter ook blijven koesteren om democratisch te blijven. Het beeld dat Abensour daarbij oproept is dat van de wilde en onaangekondigde staking waarin de arbeiders onafhankelijk van enige autoriteit het heft in eigen handen nemen. De mate waarin dergelijke actie vormen mogelijk zijn, is ook de mate waarin de democratie zelf mogelijk is (Abensour 2011, 106-107). Hier keert Abensour in zekere zin terug tot de oorspronkelijke intuïtie die Lefort reeds had in *Démocratie réelle et représentation démocratique*. Want ook in het licht van deze tekst zal een syndicale werking pas democratisch zijn in de mate dat er openlijk een

zekere verdeeldheid tussen arbeiders en syndicaat wordt gedoogd. De wilde staking is het symbool bij uitstek van de openlijke manifestatie van een dergelijke verdeeldheid.

Het democratische van de democratie is dus gelegen in de mate waarin conflict en contestatie openlijk mogelijk zijn. Een ondemocratische organisatie zal zich niet kenmerken door de afwezigheid van conflict of verdeeldheid (want dat is onmogelijk), als wel door de poging om deze verdeeldheid al dan niet gewelddadig te onderdrukken. Als we vanuit dit perspectief naar de verontwaardigden kijken, kan niet anders worden geconcludeerd dan dat deze nieuwe protestbewegingen wel degelijk democratisch zijn en de democratie zelfs verder radicaliseren. Dat gebeurt niet door iedereen in gelijke mate te laten besturen, maar wel door heel veel ruimte te laten voor interne contestatie. De volksvergaderingen zijn geen instrumenten om tot een consensus te komen (hoewel ze zo worden voorgesteld), maar bovenal ruimtes waarin discussie en contestatie openlijk kunnen plaatsvinden. Binnen een volksvergadering ontsnapt men niet aan representatiemechanismen die interne verdeeldheid creëren, maar men scheidt wel ruimte waarin die representaties en de verdeeldheden die ze oproepen publiekelijk kunnen worden aangevochten. Volksvergaderingen zijn ruimtes van representatie en contestatie. En in de mate waarin contestatie een legitieme plaats krijgt zijn het ook democratische ruimtes van representatie. Op die manier geven de verontwaardigden ons een beeld van hoe een hedendaagse protestbeweging op democratische wijze vorm kan krijgen.

Vanuit dit inzicht kunnen we trouwens ook terugkeren naar de vragen van Hardt en Negri. De eerste vraag luidde of representatie al dan niet te vermijden was. Zoals ik hierboven heb proberen duidelijk te maken is dit niet het geval. De tweede vraag betrof de kwestie of er andere, meer democratische vormen van representatie mogelijk waren. Op deze vraag kan nu bevestigend worden geantwoord. Het is mijn stelling dat de verontwaardigden ons in de richting wijzen van een vorm van representatie die dichter staat bij het democratisch ideaal dan het standaardmodel omdat ze meer ruimte toelaten voor contestatie. Representatie kan worden gedemocratiseerd door de mogelijkheid tot contestatie te vergroten. Op het eerste gezicht lijkt dit nauw aan te sluiten bij het eerder vermelde

concept van gebonden representatie, maar dit is slechts schijn. Het idee van gebonden representatie situeert zich immers binnen het standaardmodel van politieke representatie, waarbij de representant handelt in het belang van de gerepresenteerde. Zoals aangetoond, is dit model moeilijk vol te houden. Veeleer moet de representatie zelf als constitutief worden beschouwd voor het gerepresenteerde. Waar de praktijk van volksvergaderingen ons op wijst is dat het gerepresenteerde door een constante wisselwerking tussen representatie en contestatie in het leven kan worden geroepen. Dit is geen vorm van gebonden representatie, maar een benadrukken van de particulariteit, feilbaarheid en relativiteit van iedere representatie. Het is in de mate dat representatie zelf als tegelijk constitutief en relatief wordt gezien dat ze contesteerbaar is. Dit betekent ook dat men afstapt van iedere notie van objectieve belangen en deze belangen zelf ook als geconstrueerd en dus aanvechtbaar beschouwt. Volgens mij is dit exact wat plaatsvindt binnen de volksvergaderingen van de verontwaardigden.

De manier waarop de verontwaardigden omgaan met representatie en contestatie staat in schril contrast met de manier waarop politieke representatie wordt ingevuld in de Europese politieke ruimte. In het kielzog van de internationale schulden crisis zien we steeds meer technocratische tendensen opduiken waarbij belangen worden voorgesteld als objectief en beleidsacties als irreversibel wegens absoluut noodzakelijk. Dit is een uiterst problematische tendens waarvoor Lefort overigens ook al waarschuwde. (Lefort 2007, 939 en 946). Vanuit het perspectief van representatie bezien houdt deze technocratische evolutie een niet-democratische radicalisering van het standaardmodel in. Want hoewel de bestuursleden van belangrijke, supranationale instituten als het IMF of de Europese Raad en Commissie claimen te handelen in de naam en het belang van de Europese burgers, kunnen ze hun leidinggevende functies vervullen zonder aan geïnstitutionaliseerde vormen van rechtstreekse contestatie (zoals verkiezingen) te worden blootgesteld. Hierdoor wordt de responsiviteit van de gerepresenteerde systematisch verkleind of zelfs simpelweg ontkend. Dit is een diametraal tegenovergesteld beeld van wat zich afspeelt in de volksvergaderingen van de verontwaardigden. Misschien ligt de ware betekenis en relevantie van de protestbewegingen die het jaar 2011 kleurden dan ook in het feit dat ze opnieuw het democratische van de demo-

cratie lieten oplichten en hebben getoond hoe ver we van dit democratisch ideaal aan het afdwalen zijn.

Thomas Decreus (°Kortrijk, 1984) studeerde geschiedenis en wijsbegeerte aan de Katholieke Universiteit Leuven. Momenteel schrijft hij een proefschrift over politieke representatie en radicale democratie. Hij publiceerde onder meer in *Rechtsfilosofie en Rechtstheorie*, *Tijdschrift voor Filosofie* en *Samenleving en Politiek*. Voor een volledig overzicht van de publicaties, zie <https://lirias.kuleuven.be/cv?u=U0049716>
E-mail: thomas.decreus@hiw.kuleuven.be.

Literatuur

(2011) 'Quick guide on group dynamics in people's assemblies'. Te raadplegen op <http://takethesquare.net/2011/07/31/quick-guide-on-group-dynamics-in-peoples-assemblies/>

(2011) 'Manifesto'. Te raadplegen op <http://www.democraciarealya.es/manifiesto-comun/manifiesto-english/>

Abensour, M. (2011) *Democracy against the state*. Cambridge: Polity Press.

Ankersmit, F.R. (1996) *Aesthetic politics*. Stanford: Stanford University Press.

Castiglione, D. en M. Warren (2006) 'Rethinking democratic representation: eight theoretical issues'. Te raadplegen op http://www.hks.harvard.edu/hauser/PDF_XLS/AccountAndRep/5-Castiglione%20&%20Warren.pdf

Derrida, J. (2006) *Specters of Marx. The state of the debt, the work of mourning and the new international*. New York en Londen: Routledge.

Devos, R. (2010) *Biopolitiek en postfordisme*. Antwerpen en Apeldoorn: Garant.

Disch, L. (2011) 'Toward a mobilization conception of political representation'. *American Political Science Review* 105, 100-114.

Gauchet, M. (2006) *Religie in de democratie. Het traject van de laïciteit*. Amsterdam: SUN.

Gauthier, M. (2011) 'EU, indignados lost in communication'. Te raadplegen op <http://blogs.mediapart.fr/edition/les-indignes-mouvement-15m/web/211011/eu-indignados-lost-communication> [21 oktober 2011].

Geenens, R. (2008) *Reading Habermas and Lefort. On the constitutive role of power*. Leuven: doctoraatsproefschrift KUL.

Hamilton, A., J. Madison en J. Jay (2003) *The federalist*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hardt, M. en A. Negri (2004) *De menigte. Oorlog en democratie in de nieuwe wereldorde*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Hardt, M. en A. Negri (2011) 'The fight for "real democracy" at the heart of Occupy Wall Street'. Te raadplegen op <http://www.foreignaffairs.com/articles/136399/michael-hardt-and-antonio-negri/the-fight-for-real-democracy-at-the-heart-of-occupy-wall-street?page=show> [oktober 2011].

Hessel, S. (2010) *Indignez-vous*. Parijs : Éditions Indigènes.

Latour, B. (2003) 'What if we talked politics a little?' *Contemporary Political Theory* 2, 143-164.

Lefort, C. (1963) 'Démocratie réelle et représentation démocratique'. *Cahiers du Centre d'études socialistes*, 22-27.

Lefort, C. (1969) 'Introduction à l'œuvre de Kardiner'. In : A. Kardiner (red.) *L'individu dans la société. Essai d'anthropologie psychanalytique*. Parijs : Gallimard, 7-45.

Lefort, C. (1972) *Le travail de l'œuvre Machiavel*. Parijs: Gallimard.

Lefort, C. (1986) *The political forms of modern society. Bureaucracy, democracy, totalitarianism*. Cambridge: MIT Press.

Lefort, C. (1992) *Het democratisch tekort*. Meppel: Boom.

Lefort, C. (2007) *Le temps présent. Écrits 1945-2005*. Parijs: Belin.

Manin, B. (1997) *The principles of representative government*. Cambridge: Cambridge University Press.

Merleau-Ponty, M. (1964) *Signs*. Evanston: Northwestern University Press.

Piktin, H. (1967) *The concept of representation*. Berkely, Los Angeles en Londen: University of California Press.

Saward, M. (2006) 'The representative claim'. *Contemporary Political Theory* 5, 297-318.

Saward, M. (2010) *The representative claim*. Oxford: Oxford University Press.

Stiglitz, J. (2011) 'Of the 1%, by the 1%, for the 1%'. *Vanity Fair*. Te raadplegen op <http://www.vanityfair.com/society/features/2011/05/top-one-percent-201105>

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.

¹ Dit idee schemert bijvoorbeeld door in Madisons conceptie van politieke representatie in *The federalist papers*: 'The aim of every political constitution is, or ought to be, first to obtain for rulers men who possess most wisdom to discern, and most virtue to pursue, the common good of society; and in the next place, to take the most effectual precau-

tions for keeping them virtuous whilst they continue to hold their public trust. The elective mode of obtaining rulers is the characteristic policy of republican government. The means relied on in this form of government for preventing their degeneracy are numerous and various. The most effectual one is such a limitation of the term of appointment as will maintain a proper responsibility to the people' (Madison 2003, 277).

² Voor Pitkin, bijvoorbeeld, was het de bedoeling 'goede' van 'slechte' representatie te kunnen onderscheiden. Een representant die niet in het belang van de gerepresenteerden handelt, is een representant die niet alleen slecht representeert maar eigenlijk zelfs niet representeert in de ware zin van het woord, aldus Pitkin. Het centrale idee achter dit soort normatieve benadering is natuurlijk dat er überhaupt een onderscheid kan gemaakt worden tussen 'juiste' of 'foute' representatie (Pitkin 1967, 111, 113).